پژوهشنامه ادبیات کردی
پاییز و زمستان ۱۴۰۴
سال ۱۱، شمارۀ ۲، پیاپی ۲۰

Journal of Kurdish Literature
Autumn and Winter 2025
Vol. XI, No. 2, Series 20

هزرا ئێکەتیيا هەبوونێ د دیوانا مەلایێ جزیری‌دا ب پیڤەرێن لێکچواندنا ئبن عەرەبی

وەحید نیعمەت ڕەمەزان[1]
شڤان قاسم حەسەن[2]

(وتاری توێژینەوەیی)

کاتی وەرگرتن: ۱۱ی ڕێبەندانی ۱۴۰۳، کاتی پەژیران: ۲۱ی خەرمانانی ۱۴۰۴، ل. ۲۱۵-۱۹۳
DOI: 10.22034/JOKL.2025.142778.1415

کورتە

بابەتێ ئێکەتیيا هەبوونێ د شعرا کوردیدا و ب تایبەت ل دەڤ مەلایێ جزیری، ل دویڤ ئەوان پیڤەرێن عارفێ ئەندەلوسی ئبن عەرەبی دانایین، ئەڤ بابەت بەرێخودانێ ل جیهانا ئیلاهی و هەبوونا ماددیا مرۆڤی دکەت. ژ ڕوویێ تێگەهیڤە ئێکەتیيا هەبوونێ ب دوو واتایان دهێت: ۱. خودێ د ناڤ بوونەوەراندایە؛ ۲. هەموو بوونەوەر د بنیاتدا خودێ نە، ئەڤا دوویێ ڕێبازا ئەفلۆتینە، ئەوا زێدەتر د ناڤ سۆفیگەریيا ئیسلامیدا دەردکەڤت، ئەو هزرا ئێکەتیيا هەبوونێیە یاکو بوونەوەران ب بەشەک ژ جیهانا خودایی دزانن، ل ئەوێ باوەرێنە کو خودێ حەقیقەتا ڕەهایە و یێن دی هەمی ژ وی ژێدەری پەیدابووینە. گریمانە دهێتەکرن کو مەلایێ جزیری ئەڤ لێکچواندنێن ئبن عەرەبی بکارهینابن، لگەل زێدەکرنا هندەک بۆچوونان لسەر. ئەنجامێن ڤەکۆلینێ ئەوێ یەکێ دسەلمینن کو شێخ ئەحمەدێ جزیری، دویڤکەفتییەکێ ئێکەتیيا هەبوونێیە هەلبەت ئێکەتیيا هەبوونا وی، بابەتەکێ ئیسلامییە. ئەڤا دبینیت مرۆڤ و بوونەوەر بەشەکن ژ جیهانا خودایی، نەکو خودێ ب خونە، بەلێ نە ئێکەتیيەکا ڕۆژئاڤایی یاکو هەمی جیهانێ و هەر ماددیەکێ ب خودێ دبینیت. ل دەڤ جزیری خودێ ڕەهایە، هەر تشت دبن بەشەک ژ ئەوێ هەبوونێ، ئەڤجا ب لێکچواندنێن وەکو (نوور، ئاڤ و دەریا، خودیک و ڕەنگڤەدان تێدا...) داینە دیارکرن.

وشەگەلی سەرەکی: خودێ، ئبن عەرەبی، مەلایێ جزیری، لێکچواندن، ئێکەتیيا هەبوونێ

چکیده

موضوع وحدت وجود در شعر کردی و بالاخص نزد ملای جزیری، بر مبنای تشبیه عارف اندلسی (ابن عربی) بررسی شده‌است، دیدگاه و مبنای این موضوع در مورد جهان الهی و هستی شناسی مادی انسان است. از لحاظ اصطلاحی موضوع وحدت وجود به دو معنی می آید: ۱. ذات خداوند در درون موجودات است؛ ۲. همه موجودات در اصل ذات خداوند هستند. که این یکی فکر فلوطین است. وحدتی که بیشتر در تصوف اسلامی آشکار می‌شود، فکری است که همه موجودات را، پاره‌ای از جهان خدایی می‌انگارد، عارفان بر این باورند که خداوند متعال، حقیقت مطلق است، همه موجودات دیگر از آن مصدر مشتق‌اند. به نظر می‌رسد که ملای جزیری سود از تشبیهی که ابن عربی به کار برده است، جسته باشد که در بعضی جهات، نظرات خویش را نیز افزوده است. این پژوهش در پایان به این نتیجه میرسد، شیخ شاعر ملای جزیری، یکی از پیروان افکار وحدت وجود است که وحدت وجود اسلامی است، آن وحدتی که انسان و موجودات را بخشی از جهان ذات خداوند میشمارند، ولی نه خود ذات خداوند متعال، لیکن آن وحدت غربی نیست که همه جهان و همه مواد موجود در آن را، به ذات خداوند برمی‌گردانند. در نزد جزیری، ذات خداوند مطلق است و هر چیز دیگری، انعکاسی از آن هستی‌اند، تشبیهاتی مانند: (نور، آب و دریا، آینه و انعکاس و تجلیات در آن و...) روشن می‌شوند.

واژگان کلیدی: خداوند، ابن عربی، ملای جزیری، تشبیه، وحدت وجود

۱ . خۆندەکارێ دوکتۆرایێ زمان و ئەدەبا کوردی، زانکۆیا زاخۆ، هەرێما کوردستانێ، عێراق waheed.ramadhan@uoz.edu.krd
۲. پ. هـ .د. لە پشکا زمانێ کوردی، زانکۆیا زاخۆ، هەرێما کوردستانێ، عێراق shivan.qasim@uoz.edu.krd

١- پێشەکی

ئێکەتییا هەبوونێ (وحدة الوجود) ژ ئالیێ زاراڤیڤە، ئەڤ تێگەهـ ژ دوو پەیڤێن جودا پێکدهێت، پەیڤا «وحدة» ب واتایێن «١- ڤەدەری؛ ٢- ئێکگرتن؛ ٣- ئێکانەتی» (دۆسکی، ٢٠١٦: ١٠٦٤) دهێت. د ناڤ *لوغەتناما دێهخودا*دا، پەیڤا ئێکاتی (وحدة) ب واتایێن «ئێکبوون، ئێکاتی، تاکایەتی، تەنهایی» (دهخدا، ١٣٧٧: ذیل وحدة). ئێکاتی ب واتایا «ئێک، ئێکانە دهێت و ل دەڤ عارفان واحدیەت دەربرینە ژ زاتی کو سەرەکانییا ناڤان ژ وییە و ئەحەدیەتا ناڤان ب زاتییە گەلەکییا ناڤان ب سیفەتایە» (سجادی، ١٣٨٣: ٧٧٧). ئێکێ ڕاستەڤینە، «ئەو هەبوویێ ب کریارە یێ دەربرینێ ژ وێ واتایێ دکەت کو گوهۆرین و گەلەکی ل دەڤ وی ب چ ڕەنگان نابیت، ناهێت قیاس کرن ب چ سیفەتێن لەشداریێ، ئەو د ناڤ گەردوونی نەوەکو کەسێیە و چ شەبیهێن خوە نینن، ئەو زاتێ حەقێ بلندە» (سجادی، ١٣٨٣: ٧٧٨).

هەردیسان پەیڤا «الوجود» ب واتایێن «١- هەبوون؛ ٢- خەریبی؛ ٣- ل نک سۆفیان دبیتە نەمانا سالۆخەتێت بەنیا ل نک موریدی ب خەریبییا ل نک چێدبت» (دۆسکی، ٢٠١٦: ١٠٦٥) دهێت. هەروەسا ب واتایا «هەبوون و دژی نەبوونێ، هەبوون د عورفیدا ب واتایا لەش و بەدەنێ بکارهاتییە» (دهخدا، جلد پانزدهم، ١٣٧٧: ٢٣١٣٠). هەردیسان هەبوون ل دەڤ سۆفی ئەبو سەعیدێ خەراز ئانکو «کەشفا حالی و زانینا حالییە بێ حال» (صدری نیا، ١٣٨٨ :٥٨٩). هەروەسا وجوود ب واتایێن «١- هەیین، دیاربوون؛ ٢- هەبوون، بوون؛ ٣- دیاربوو؛ ٤- هەین، بەرامبەر نەبوونێ؛ ٥- د تەسەوفیدا ب واتایا ژ ناڤچوونا کەسەکێیە و ژ دەستدانا سالۆخەتێن بەشەرییە ب ڕێکا هەبوونا زاتێ حەق، چونکی دەما سۆلتانێ حەق (خودێ) دەردکەڤت، بەشەریەت نامینیت» (معین، ١٣٨٦: ١٧٤٠ و عمید، ١٣٨٣: ١٩٤٣).

هزرا میتافیزیکی یا هژمارا نەدیار ژ پلەیێن هەبوونا د ئێکاتییێدا یاکو هەمی جوداهی د ناڤ وێدا غەرق یان ژی فەنابووینە، ئەو هەڤژیەکا عەقلانە ئاڤا ناکەت، بەلکو بەروڤاژی،

> ئەڤ دوو حەقیقەتە ب هەڤدوو گرێداینە، هەر زوی دیار دبیت، مرۆڤ دشێت کەمالا ئیلاهی ب ڕێکا ئێک ژ وان بێخیت ژێر ڤەکۆلینێ، هوسا ب ڕەنگێ مەجازی ئەم دشێین بێژین بێدووماهی و بێسنوورییا خودێ و ل دویڤ ئەوێ دەرکەڤتنا خوە یا ئێکێ یاکو ئێکاتییە و یان ل دویڤ ئەو دەرکەڤتا ئەسمانی یاکو ب ماهیەتەکا فەنانەبوویی و نەدیار هەیە، ئەم دشێین دویڤچوونێ ل سەر بکەین، هوسا دیار دبیت، ئەو یان تەڤگەر «شامل»ـە یان ژی «ب ساناهی»یە (بورکهارت، ١٣٧٤: ٢٨-٢٩).

بەرێخوەدان ل تەسەوفێ بێ بەرێخوەدانا ل تیۆرا ناڤدارا ئێکەتییا هەبوونێ، یان ئێکەتییا بلندا هەبوونێ[1] تێگەها ڤەکۆلەری دروست نابیت، ژ بەرکو پێگەهەکا هەری بلند د ناڤ ئەڤێ هزرێدا پەیدا کرییە. مخابن،

> نە ب تنێ موسلمانێن زاهری، بەلکو گەلەک ژ ڕۆژئاڤاییان و هەتا هندەک ژ موسلمانێن سەردەم ژی ئەو ب خەلەتی ب هەمی خودانە[2] تەفسیر کرییە، بۆ تێگەهشتن ژ ڤێ تیۆرێ، یاکو گەلەک کەسان ب ناڤێ گولا سەر سەبەتا تەسەوفێ دایە نیاسین، دڤێت ئەم دەستپێکێ بەرێخوەدانێ ل پلەیێن گشتی یێن هەبوونی بکەین، د ئێکەمین پلەدا مە ڕاستییا ڕاستییان (حقیقة الحقایق) هەیە، ئەو ڕاستییا سەروو هەبوونە[3]، و هندەک ئەوێ ڕاستییێ ب نە- هەبوون[4] ددەن زانین، ئانکو ئەو واقعیەتا هەتا ژ هەبوونێ گۆتنەکا ئەرێنی هەیە، ئانکو بلندترە ژ هەبوونێ (نصر، ١٣٩٣: ١٤٣).

پەیڤا Pantheism د بنەرەتدا ژ دوو تێگەهێن Pan ب واتایا هەمی و Theo ب واتایا خودێ، پێکهاتییە (کاکایی، ١٣٩٣: ٦١). خەلەتییا شرۆڤەکرنا تێگەهێ ئێکەتییا هەبوونێ نە ب تنێ ل دەڤ کەسانێن ئاسایی پەیدابوویییە، بەلکو هەتا ل دەڤ *دائرةالمعارف بریتانیکا* ئەڤ تێگەهە ب خەلەتی هاتییە نیاسین، هوسا پێناسە کرییە «ئێکەتییا هەبوونێ، د فەلسەفە و ئیلاهیاتێدا، ئەڤ تیۆرە ب خودا هەمییە و هەمی خودانە هاتییە نیاسین، چ بوونەوەرێن جودا ژ خودێ نینن، خودێ جیهانە و جیهان خودێیە. سپینۆزا ژ بەرگریکارێن ب ناڤودەنگێن فەلسەفا ئێکەتییا هەبوونێ (پانتائیزمێ)یە» (کاکایی، ١٣٩٣: ٦١). خالا ئێکەتییا هەبوونا ئیسلامی ژ تێگەها پانتائیزمێ جودا دکەت، ئێکەتییا هەبوونێ دیار دکەت، ئەڤ جیهان تشتەکێ جودا ژ خودێ نینە، بەلێ ئەڤ جیهان نەخودێیە، بەلێ د تێگەها ئەورۆپیدا و ب تایبەت ل دەڤ بارۆگ سپینۆزایی، هەر تشت خودێیە و خودێ هەر تشتە.

ژ ڕوویێ تێگەهیڤە ئێکەتییا هەبوونێ ب دوو واتایان دهێت؛ «ئێک، ئەو یەکێتیی بوونەی کە باوەڕی وایە خوا چووەتە ناو بوونەوەرەوە "إن الله حال في الكون". دوو، هەموو بوونەوەر لە بنەمای خواوە دەرچووە و دەرچوونەکە کار لە گەوهەری خوایەتی ناکا، ئەمەی دووەمیان ڕێبازی ئەفلۆتینە کە هاتووەتە ناو سۆفیگەریی ئیسلامییەوە» (شوان، ٢٠٢١: ٨١). هەردیسان ژ ئالیێ تێگەهیڤە ئێکەتی و ئێکەتییا هەبوونێ ئەڤێ واتایێ دگەهینیت «یەکتایی سیفەتی واحیدە، بە لای عاریفەکانەوە مەبەست لە یەکێتی، حەقیقەتی بوونی حەقە. یەکێتیی بوون واتا، ئەوەی کە بوونی واحیدی حەقیقییە و بوونی شتەکان دەرکەوتنی حەقە بە شێوەی شتەکان و زۆربوونی پلەکان

1. Transcendent Oneness Or Unity Of Bbeing
2. Pantheism
3. Beyond-Being
4. Non-Being

کاروبارێکی ئیعتیبارییە و لە غایەتی نوێبوونەوەی فەیزی ڕەحمانی بوونەوەرەکان دەردەکەون» (شوان، ۲۰۱۰: ۳۳۱). هەردیسان د بارا ناڤێن خودێدا، ئبن عەرەبی ل وێ باوەرێیە کو «ناڤ؛ ئێک ئێکە ل هەمبەری وی زاتێ خودان ناڤ هاتینە، ئەو یێ پاقژە ژ هژماران و خالییە ژ مادده و جهی» (ابن عربی، ١٤٠٠: ٤٦). ئەو وەسفێن ئبن عەرەبی بۆ خودێ بکاردهینت، ئەو ژی خودێ تشتەک جودایە ژ ناڤ و سیفاتێن خوە، هەر ئێک ژ وان ناڤ و سیفەتان تشتەکێ پالددەن خودێ، ئەڤەیە یاکو گەلەکییا ناڤ و سیفەتان دروست دکەت، هەردیسان دوو خالێن دی یێن خودێ ژ ماددیەت و جهی خالی دکەت.

ئێکەتییا هەبوونێ، وەکو تێگەهەکێ سۆفیانە د ناڤ سۆفیگەرییا فەلسەفیدا دەردکەڤت، مەرەم ژێ «بوونەوەر هەمی وەکو هەبوونەکا حەق دانەنیاسین و ئەو هەبوونا دی یا ژ بلی یا حەق، وەکو دەرئەنجامێن وی دهێن نیاسین بۆ نموونە پێل، چپکێن بارانێ، چپکا ئاڤێ، خۆناڤ هەمی پێکڤە وەکو ئاڤ هژماردینە» (دهخدا، جلد پانزدهم، ۱۳۷۷: ۲۳۱۳۵). ئەڤ تێگەهـ پرسەکا فەلسەفی و عرفانییە، ئەگەر ئەم جیهانا بێگیان، گیا، گیانەوەر، کان و فەلەکیاتا هەمییێ دبن ئێک هەبوون و ل سەرێ وان خودێ جهـ دگریت، خودێ ئەو هێزا مەزن و ب هێزە، کەواتە ل ڤێرێ دوو هەبوون دەردکەڤن «هەبوونەک پێدڤییا هەبوونێ (واجب الوجود)ە، هەبوونەکا دی، ئەو جۆرێ هەبوونێیە یا پێدڤی ب هەبوونەکا دی هەبت، ئەڤ جۆرێ هەبوونا دوویێ هەبوونەکا لاوازە و پێدڤی ب هەبوونا سەرەکی هەیە» (دهخدا، جلد پانزدهم، ۱۳۷۷: ۲۳۱۳۵). گەلەک ژ فەقیهان د بارا ئێکەتییا هەبوونێدا ئبن عەرەبی ب دروستکرنا شریکان بۆ خودێ ددەن زانین، بەلێ ئەو ب خوە ڤێ هزرێ ڕەت دکەت «ئەگەر د حەقیقەتێدا خوداوەند و بەندە هەڤبەش ببن، ئانکو ئیلاهێ ئێکانە، یان بەندەیێ ئێکانە ببن ئێک، ئانکو ببت هەمان عەینێ ئێکاتیێ زات ئێکانەیە، ئەڤ تشتە ب چ ڕەنگان دروست نینە» (ابن عربی، ١٤٠٣: ٢٠).کەواتە ب تەمامی وێ ڕەت دکەت کو بەندە و ئیلاهـ وەکو یەک بن، بەلکو هەر داکوکییێ ل ئێکاتییا ڕەها دکەت، وەکو دبێژت:

وفي كل شيء له آية   تدل على أنه واحد[1] (ابن عربی، ۱۳۹۳: ۱۱۱).

ئانکو، ئەگەر چ خودێ تە گەلەک تشت ئافراندینە، بەلێ ئەو تشت هەمی دبن نیشان، ئەو نیشان دەربرینێ ژ ئێکاتییا خودێ دکەن.

د فەلسەفێدا چەند جۆرێن هەبوونێ دهێن دیارکرن، ژ وان ژی:

۱. واتا: د هەر تشتەکێدا نیشان هەیە، ئاماژێ ب هەبوونا ئێکی دکەت.

ئێک، ئێکاتییا ڕاستەقینە (وحدت حقیقی)، هەردەما تشتێن زێدە ب تنێ ژ ئالیەکێڤە هاتنە لێکدان و گەهشتن ئێک، وی دەمی ئێکییا وان ئێکیەکا ڕاستەقینەیی نابت، بەلکو هەر دەما تشت ژ هەمی ئالیانڤە هاتنە لێکدان، وی دەمی دبن ئێکییا ڕاستەقینە.

دوو، ئێکاتییا کەسی (وحدت شخصی)، ئانکو هەبوویێ ئێکانە ب ڕێکا ئێکاتییا کەسی دهێت دیارکرن.

سێ، ئێکاتییا جیهانێ (وحدت عالم)، حەکیمان گۆتییە: ئێکاتییا جیهانێ بەلگەیە ل سەر ئێکاتییا ئامیری. ئەرستۆ ب ڕێکا ئێکاتییا جیهانێ گەهشتییە نیاسینا بنیاتێ کو خودێیە.

چار، ئێکاتییا ڕێژەیی، وەکو وێ ئێکاتییا د ناڤبەرا شاهـ و عەسکەریدا یان ژی پەیوەندییا د ناڤبەرا سەرۆک و تاکەکەساندا.

پێنج، ئێکاتییا هەبوونێ، عارف و بەشەک ژ فەیلەسۆفێن ژ عرفانێ ڤەخوارین، دبێژن: هەبوون د پلەیا زاتێ خوەدا ئێکە و گەلەکییا پەیدابووی ژ ماهیەتێیە، ئەڤا دبیت تەجەللی و ڕەنگڤەدانا زاتێ حەق، هەبوونا د جیهانێدا هەمان هەبوونە یاکو دبیت هەبوونەکا ڕەهایە و بوونەوەرێن دی بەهرەیەکن ژ وێ هەبوونا ڕەها و فەیزا هەبوونا ئێکانەنە یا ئێکاتییا حەق (سجادی، ١٣٣٨: ٣٥٤). ئەڤێ ئێکاتییێ ئەم دشێین ب ڤێ خشتێ دیاربکەین.

خشتێ پلەیێن هەبوونێ د فەلسەفێدا

۱-۱- گرنگییا ڤەکۆلینێ

ژ بەر شێوازێ نوی یێ ڤەکۆلینێ د ناڤ خانا ڤەکۆلینێن کوردیدا، ئەڤا ئەم دشێن بێژین، بەرییا ڤەکۆلەری کەسێ ئەڤ کارە ئەنجام نەدایە، کو شێوازێ شرۆڤەکرنەکا نوییە بۆ بابەتێ ناڤبری ل دەڤ مەلایێ جزیری، لەورا ئەڤە ب ڤەکۆلینەکا نوی د ناڤ خانا ئەدەبیاتا کوردیدا دهێت نیاسین. ڤەکۆلەر تێدا ب کارێ هەڤبەرکرنا هزرا لێکچواندنێن ئبن عەرەبی یێن د بارا ئێکەتییا هەبوونێدا و هەڤبەرکرنا وان ل گەل مەلایێ جزیری ب خوەڤە دگرت، د خانا ئەدەبیاتا کوردیدا ئەڤ خال ب ڕەنگێ مە بەحسکری نەهاتییە دیارکرن، لەورا مە دیت ئەڤە دێ خالەکا گرنگ بت ل سەر ئەدەبیاتا کوردی و بنیاتەک بیت ژ بۆی ڕەخنەگرێن د پاشدا دهێن.

۱-۲- ئارمانج ژ ڤەکۆلینێ

مەرەما سەرەکییا ڤەکۆلەری ژ ئەڤێ ڤەکۆلینێ ئەوە کو بزانیت بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێ ب چ ڕەنگی و گرنگیڤە د ناڤ *دیوانا مەلایێ جزیری*دا دەردکەڤت، هەروەسا شێوازێ بکارهینانا لێکچواندن و خواستنا ئبن عەرەبی د ڤی بابەتیدا بکارهینایی، مەلایێ جزیری ئەو شێوازێ لێکچواندنی بکارهینایە و هندەک جاران خواندەڤان هەست ب گوهۆرینان ژی دکەت کو ل دەڤ مەلایێ جزیری دەردکەڤت، د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا ئارمانجا سەرەکی ئەڤەیە خالێن هەڤبەش و جودا یێن ئبن عەرەبی و مەلایێ جزیری بهێنە دیارکرن و ئاستێ ڕەوتا هەر ئێک ژ ئەوان بهێت خۆیاکرن.

۱-۳- سنوورێ ڤەکۆلینێ

ژ بەر دیارکرنا بابەتێ سەرەکی کو شێوازێ لێکچواندن و خواستنێیە یێ مەلایێ جزیری د بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێدا بکارهینایی، لەورا د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا سنوور هاتییەدانان و ڤەکۆلین ل سەر *دیوانا مەلایێ جزیری* هاتییە دیارکرن.

۱-۴- ڕێبازا ڤەکۆلینێ

ئەڤ ڤەکۆلین ل سەر هزر و ئەندیشەیا ئبن عەرەبی د ئالیێ لێکچواندن و خواستنا ئێکەتییا هەبوونێدا، ل سەر *دیوانا مەلایێ جزیری* هاتییە ئەنجامدان. تێدا ب ڕێبازەکا بەراوردکاری ل دویڤ قوتابخانا بەراوردکارییا فەرەنسی کار ل سەر هەردوو هزران هاتییەکرن.

۱-۵- کارێن بووری

ژ وان کارێن پێشتر ل سەر بابەتێ «ئێکەتییا هەبوونێ» ل دەڤ مەلایێ جزیری هاتین نڤیسین، ئەم دشێین ئاماژێ ب ڤەکۆلینەکێ بکەین، یا د ناڤ سەمپۆزیۆما زانینگەها شرنەخێ، ئەڤا ل سالا ۲۰۱۰ بکەین، ئەڤا ل ژێر ناڤێ "MOLLA AHMET CEZERİ'NİN VAHDET-İVÜCUDCU ALLAH TASAVVURU VE HOŞGÖRÜCÜ KİŞİLİĞİ" یا ژ ئالیێ ÇOŞKUN İbrahim ل سالا

٢٠١٠ڤە هاتییە بەلاڤکرن، ڤەکۆلەر تێدا گەلەک ب سادەهی ل سەر بابەتی ڕاوەستیایە و چ تیۆرەک دەستنیشان نەکرییە. دیسان ئێک ژ ڤەکۆلینێن دی یێن بەحسا ئێکەتییا هەبوونێ ل دەڤ جزیری کری، ئەو ژی «هزری فەلسەفی لە شیعری مەلای جزیری‌دا»یە (سالار عەزیز مەحموود، ٢٠١٤). د ناڤ ڤێ ڤەکۆلینێدا سەرەبابەتەک بۆ ئێکەتییا هەبوونێ هاتییە دیارکرن، ئەوی ژی ب تنێ بەحس کریە، بێکو تیۆر بهێت دیارکرن، یان چەوانیا شرۆڤەکرنێ دیار بیت. هەروەسا د ناڤ پەرتووکا *ڕەنگڤەدانا سۆفیگەرییێ د هۆزانێن جزیری‌دا* (وحید سندی، ٢٠٢١) بابەتەک ل ژێر ناڤێ «ئێکەتییا هەبوونێ» هاتییە بەحسکرن، بەلێ ڤەکۆلەری چ ئاماژە ب تیۆرا خوە نەدایە، ب تنێ هندەک نموونە وەکو پڕاکتیکی دەرئینایە. دیسان ب زمانێ فارسی ڤەکۆلینەک ل ژێر ناڤێ «فناء فی الله و وحدت وجود از دیدگاه ابن فارض و ملای جزیری (از ادبیات تطبیقی عربی- کردی بر اساس مکتب ادبی تطبیقی آمریکایی)» (١٤٠٠) ژ ئالییێ ڤەکۆلەران احمد شریعت پناه، ناصر حسینی و اردشیر صدرالدینی. بەلێ ئەوا ڤەکۆلینا مە ژ یێن پێشتر جودا دکەت، ئەوە کو مە بنەمایێن تیۆرا ئبن عەرەبی د بارا لێکچواندن و خواستنێدا هاتییە وەرگرتن و پراکتیزەکرن.

٢- ئێکەتییا هەبوونێ د ئەدەبیاتا کوردیدا

سەرهلدانا ئێکەتییا هەبوونێ د ناڤ ئەدەبیاتا کلاسیک یان کەڤنا کوردیدا، وەکو هزرەک ژ سادەیێ نەهاتییە، بەلکو ئەو ژ دەرئەنجاما کاریگەرییا هزرا تەسەوفی بۆ ناڤ مللەتێ کورد هاتییە، ژ بەرکو شاعیرێن کورد دەرچوویێن مزگەفتانن و بالا دەستییا هزرا تەسەوفی د سەردەمێ واندا و خواندنا وان ل تەکیا و خانەقایان، ئەڤە هەمی بووینە ئەگەر هزرا تەسەوفی ب هەردوو ڕێژەیێن خوە یێن ئیسلامی، فەلسەفی د ناڤ شاعیرێن کوردا پەیدا ببیت، هەروەکو د پاشدا ئەم دێ هزرا ئێکەتییا هەبوونێ د ناڤ ئەڤێ تێزێدا ب نموونەڤە ڕوون کەین.

دیارە پترین کاریگەرییا تیۆرا ئێکەتییا هەبوونێ ژ شێخ محی‌الدین ئبن عەرەبی هاتییە د ناڤ سۆفیگەرییا ئیسلامیدا، ئێک ژ ئەگەرێن بەربەلاڤبوونا ئەڤێ تیۆرێ ژی، گەشت و گەریانێن زانایێ ناڤبری بوون، ئەوی دەمەک ژ ژیانا خوە ل دیمەشقێ و دەمەک ژی ل ئەنادۆلێ و چەندین جهێن دی بوراندییە، گەشتا «ئبن عەرەبی د باژێرێن موسلماناندا د ناڤبەرا سالێن ١٢٠١-١٢٠٤ز. ژ دایکبوویە، ئەو ل گەلەک ژ باژێرێن د ناڤ ئاسیایا بچویکدا گەریایە، ژ لایێ سۆلتانێ سەلجۆقییێن ڕۆمیدا پێشوازیەکا گەرم ل ڤی زانایی هاتییە کرن» (مرعي، ٢٠٢١: -). ژ بەر گرنگییا ئەوی و بیرتیژییا هزرا وی، ڕەخنەگرێ بەرهەمێ وی *فصوص الحكم* یێ عەرەب، ابوالعلاء عفیفی، د بارا ویدا دبێژت: «ئبن عەرەبی کەسەک بوو د ئالییێن هەستی و ڕووحیدا گەلەک کویربین بوو، ئەوی

ڕێبازەکا فەلسەفیێ یا هویر هەبوو، هەروەسا خودان شرۆڤەکرنەکا زانستی یا ڕێکخستی بوو» (ابن عربي، ١٣٦٦: ٩).

دیسان شەر و خرابکاریێن مەغۆلان بۆ سەر وەلاتێن ئیسلامی، و ژ ترسا کۆشتنێ و شەری د سەدێ حەفتێ کۆچی/سێزدێ زایینی، دەما مەغۆلان شیایی پتریا وەلاتێن ئیسلامی ب تایبەت ل ڕۆژهەلاتێ یێن وەکو تۆرکستان، وەلاتێ دوو ڕووباران، ئیران، ئازربایجان و هتد ژ بەر ترس و خرابکاریێن وان گەلەک ژ زانا، شاعیر و مەزنە سۆفیان یێن ژ بۆخارا و سەمەرقەند و خۆراسانێ و فارس هاتین قەستا ئەنادۆلێ کرن، بوون ئەگەرێ گەشەکرنا ژیانا ڕووحی و دینی (مرعي، ٢٠٢١: -). دیارە ئەڤێ کۆچکرنا زانا و شێخێن تەسەوفێ کاریگەری ل سەر ئەنادۆلێ ب تایبەت و دەڤەرێ ب گشتی کر. ئێک ژ مەزنە سۆفی و شێخێن مەزن یێن قەستا وەلاتێ ئاسیایا بچویک کرین و ژ ئالیێ سۆلتانێ سەلجۆقیانڤە ل کۆنیایێ پێشوازی لێ هاتین کرن، ئەو ژی ئبن عەرەبی بوو، هەر چەند ئبن عەرەبی د فەلسەفا خودا ئالیێ عەقلی پشتگوه هاڤێتییە، بەلێ ئەوی گرنگی ب ڕێیا وێنەیێ هەست و سۆزی، ڕەمز، ئاماژەیان دایە و پشتبەستن ل سەر کرییە (ابن عربي، ١٣٦٦: ٩). ئەو ژ مەزنە فەیلەسۆفێن سۆفیان د چەرخێ ناڤیندا دهێت هژماردن، ئەو کەسێ شیایە سیستەمەکێ گشتگیر د ناڤبەرا دین و فەلسەفێ د ئێک دەمدا دروست بکەت (مرعي، ٢٠٢١:؟). هەر ژ ئەڤێ ئەگەرێ گەلەک ژ تەریقەتێن تەسەوفی د ناڤ ئاسیایا بچویکدا گەشە کرینە، ژ وان: بەکتاشی، خەلوەتی، قەلەندەری، حەیدەری، نەقشبەندی و هتد.

مەحوی ١٨٣٦-١٩٠٦ز. ئێک ژ وان شاعیرێن کوردە یێن شعرا سۆفیگەرییا فەلسەفی د ناڤ بەرهەمێن خودا بکارهینایین، ئەوی چەندین هزرێن وەکو ئێکەتییا ئایینان، حەقیقەتا موحەمەدی، یەکگرتن، یەکێتی بوون و هتد د ناڤ بەرهەمێن خودا بکارهینانینە «مەحوی بەرەو یەکێتی بوون دەڕوات و سێبەری بە جیهانی هەستی داناوە و هەتاویش بە جیهانی نیستی، ئینجا ڕوونی دەکاتەوە کە تا ڕێبواری سۆفیگەری لە تاریکی خۆپەرستیدا بمێنێ لە نووری عیشقی خوایی دوور دەبێت» (شوان، ٢٠٠١: ٤٥٠). مەحوی د ناڤ ئێک ژ بەیتێن شعرا خودا ئەڤێ هزری دیار دکەت، دەما دبێژت:

وتی: (مەحوی) من و تۆ ئافتاب و سایە تیمسالین

جەنابی من کە دەرکەوتم، دەبێ تەشریفی تو بڕوا (مەحوی، ١٣٩٢: ٦٨).

مەحوی وەکو شاعیرەکێ عارف بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێ بەحس کرییە، ئەوی مفا ژ کریارا لێکچواندنێ د ناڤبەرا (ڕۆژ و سیبەر)ێدا کرییە، هەروەکو مەعشووق خودێ گۆتییە وی: «ئەز و تو وەکو ڕۆژ و سیبەرێنە، هەردەما ئەز هەبم، دڤێت تو بچی و فەنا ببی»، د ناڤ هزرا ئبن عەرەبیدا ئەڤ یەک دەدکەڤت کو لێکچواندنا ب ڕۆژێ و ڕۆناهییا وێ، مەحوی ژی مفا ژ ڤێ هزرێ

وەرگرتییە. مەحوی د بابەتێ ئێکەتیبوونا خوەدا گەهشتییە وێ ڕاستیێ «هەموو بوون یەکە، ئەو یەکەش تەنها خودای گەورەیە، ئەو زۆرییەش کە لەم جیهانی هەستیەدا دەبینرێت تەنها خەیال و سەرابێکە» (تاهیر، ٢٠٢٢: ٢٠٧).

یان جۆرە لێکچواندنەکا دی ژ ئالیێ مەحویڤە هاتییە کرن، ئەو ژی نموونا لێکچواندنا ڕۆژ و خوناڤێیە، مەحوی ب ڤی ڕەنگی وەسف کرییە:

کە دڵ دەتوێتەوە بۆ تـۆ، دەکـــەی ئەو ڕۆژە تـۆ بـڕوا

کە خۆ دەرخەی وەکوو خۆر، دڵ وەکوو شەونم لە خۆ بڕوا (مەحوی، ١٣٩٢: ٦٧).

مەحوی مەعشووق ب ڕۆژێ تەشبیهـ کرییە، خوە ژی ب خۆناڤا سپێدەهییان تەشبیهـ کرییە، یا دیارە هەردەما ڕۆژ دەردکەڤت، وی دەمی خۆناڤ خوە ناگریت و ژ ناڤ دچیت، د هزرا ئێکەتییا هەبوونێدا خودێ هەبوونا ڕەهایە، هەمی هەبوونێن دی ڕەنگڤەدانا وێ هەبوونێ دکەن، هەردەما هەبوونا ڕەها پەیدابوو، هەبوونێن دی ژ ناڤ دچن.

نالی، مەلا خدری ئەحمەدی شاوەیسی میکایەڵی، ئێک ژ شاعیرێن دی یێن کوردە، یێن بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێ د ناڤ دیوانا خوە یا شعریدا ڕەنگڤەدان کری، ئەو ب ڕێکا لێکچواندنا خودێ حەق ب جوانییێ، ئەڤ بابەتە د بەحس کرییە، دەما دبێژت:

ئەی جیلوەدەری حوسن و جلەوکێشی تەماشا

سەرڕشتەیی دین بێ مەدەدی تو نییە، حـــاشـــا (نالی، ١٣٩٢: ٧٢)

د ئەڤێ شعرێدا، مەعشووق ب پەخشکەرێ جوانییا ڕەها هاتییە نیاسین، ئەوێ حوسن و نازکیێ دابەش دکەت، پاشان بوونەوەران ب وێ جوانییا خوە جوان دکەت، ئانکو «ئەی ئەو خوایەی جوانی خۆت لە کرداری سەرسامکەرەکانتدا دەرئەخەیت و مێشک و بیریش ئەدەی بە ئادەمیزاد لێی وردببنەوە و بەوە جڵەوی سەرنجیان ڕائەکێشی بۆ بیرکردنەوە لە گەورەیی خۆر، نەک هەر کاروباری دنیا، بەڵکوو سەرەتای ئایینیش، یاخود سەرەتایی بینین هەرگیز بێ یارمەتی تو نابێ» (نالی: ١٣٩٢: ٧٢). ئێکەتییا هەبوونێ ب ڕەنگەکێ پێشچاڤ ڕەنگڤەدابییە، نالی ل وێ باوەرێیە حەقێ بلند سەرەکانییا هەمی جوانییێیە، پاشان جوانییا خوە ب سەر بوونەوەرێن دیدا پەخش دکەت و یێن دی بێ هەبوونا وی زاتی چ نینن.

دیسان تەشبیهەکا دی یاکو ئەم دشێین وەکو بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێ ل دەڤ نالی بەحس بکەین، ئەو ژی تەشبیها خودێ ب شاهێن دنیایێ و خودێ وەکو سۆڵتان و شاهێ شاهان دایە دیارکرن، نالی دبێژت:

زەڕڕاتی عوکووسی کەششی میهری جەلالــن
وا دێن و دەچن سەرزەدە سۆلتان و شەهــەنشا (نالی، ۱۳۹۲: ۷۳)

مەرەم ژێ، ئەڤ شاهـ و سۆلتانێن دنیایێ، هەمی ل هەمبەر مەزنییا تە نە چ تشتن، لەورا هوسا سەرگەردان و پڕی دەردەسەر بووینە، تو تیشکەکی و یێن دی هەمی ژ دەرئەنجامێ وێ تیشکێنە ڕەنگڤەداین، «مەبەستی لەوەیە دەسەڵات و گەورەیی و فەرمانڕەوایی ئەوانە لە ڕاستیدا هیچ نییە و ئەگەر خوا بە گەورەیی خۆی لوتفی لەگەل نەکردنایە ئەو دەرکەوتنەی ئێستاشیان نەئەبوو کە لە ڕاستیدا لە هاتوچۆی وردە تۆزێک زیاتر نییە لە بەر تیشکی خۆردا» (نالی، ۱۳۹۲: ۷۳). نالی دەرکەڤتنا زەڕڕەیان -ڕاڤەکەرێن دیوانا وی ب تیشک داینە دیارکرن- ب ئەگەرا هەبوونا ئێکێ و یا ڕەها، یان زاتێ حەق ددەت دیارکرن، ئەو زەڕڕەیێن ژ دەرئەنجاما وی پەیدابن و د ناڤ ئەڤێ جیهانێدا ڕەنگڤەددەن، ئەو تیشکێن هندە جوان و ژێهاتینە، نە ب تنێ کەسێن ئاسایی، بەلکو هەتا سۆلتان و شاهنشاهـ ژی ژ بەر حەیران دمینن.

بەشەکا نەکێم ژ سۆفیێن کورد ل سەر هزرا نەقشبەندی بوون، بەلێ ل گەل ڤێ چەندێ ژی هزرا فەلسەفییا ئبن عەرەبی کاریگەری ل سەر ڤی ڕەوتێ تەسەوفی کرییە، پرسا تەوحیدێ ژ پرسێن گرنگە ل دەڤ نەقشبەندییان، و ئێک ژ بەشێن وێ یێن سەرەکی «توحید الوجودي»، «مەرەم ژێ، مرۆڤی باوەری ب هندێ هەبیت چ بوونەوەرەک د گەردوونیدا، ژ بلی خودێ نینە، هەر تشتێ دی ژ بلی وی نەبوویەکێ ڕەهایە» (مرعي، ۲۰۲۱: -). هەر ئەڤ هزرەیە یاکو ئیمام ئەحمەد فاروقێ سەرهەندی (١٠٣٤مش./١٦٢٤ز. مرییە) دبێژت: «هەر ئەڤ تەوحیدەیە یا دەما حەللاجی دگۆت: "أنا الحق" و بایەزیدێ بەستامی دگۆت: "سبحاني ما أعظم شأني"، هەردیسان نەقشبەندی ئەڤە وەسا ڕاڤە دکر کو تەوحید دکەڤت سەر دلی ب تەجەللیبوونا جودێ» (مرعي، ۲۰۲۱:-) ئەڤ کریارا هەستپێکرنێ ب ئێکاتییا خودێ، کریارەکا چێژییە و ب تنێ کەسێ عارف ب ڕێکا دلی هەستپێدکەت، نەک ب ڕێکا عەقلی «تەریقەتا ئایینی یا ئەڤان ڕێڤنگێن بەریێ د ڕێکا نیاسینا هەبووناسیێ و ئێکاتییا خودێدا، نە ب ڕێکا شرۆڤە و سیستەمێ عەقلییە، بەلکو ب ڕێکا جۆرەکێ شرۆڤەکرنەکا شهوودییا هەڤدژە» (بورکهارت، ۱۳۷۴: ۲۹). هەروەکو سەهلێ توستری دبێژت: «ئەم دشێین خودێ ب ڕێکا ئێکاتییا هەڤدژی بنیاسین» (بورکهارت، ۱۳۷۴: ۲۹).

سۆفیێن نەقشبەندی، ب ڕێکا دابەشکارییا خوە بۆ هەبوونێ، دابەشی سەر سێ دەستەیا دبن:

دەستەیا ئێکێ، دەستەیا ئێکێ دبێژت، جیهان هەبوونەکا دەرەکییە ب ڕێکا هەبوونا خودێ.

دەستەیا دوویێ، جیهان سیبەرا خودایێ بلندە، هەبوونا جیهانێ ب هەبوونا وییە، ئەگەر خودێ نەبیت، جیهانێ چ هەبوونەک نابیت.

دەستەیا سێیێ، ئەڤێ دەستێ باوەری ب ئێکەتییا هەبوونێ هەیە، ئەو د وێ باوەرێدانە چ هەبوون، ژ بلی خودایێ ئێکانە نینن، ئەوە زاتێ حەق و ئەو ب ڕێکا سالۆخەتێ هەبوونێ و شیانان دەردکەڤت (مرعي، ٢٠٢١: -).

٣- ئێکەتییا هەبوونێ د *دیوانا مەلایێ جزیری*دا

ئێک ژ وان ڕێکێن د ناڤ بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێدا دەردکەڤیت، هەروەسا ژ ئالییێ ئبن عەرەبیڤە مفا ژێ هاتییە دیتن، ئەو ژی کریارا لێکچواندن (تشبیه) و کریارا خواستن (إستعاره)یە، ئانکو هۆنەرێ لێکچواندنا دوو تشتان ب هەڤ. لێکچواندن ب خوە ئێک ژ هونەرێن ڕەوانبێژییێ و تایبەت ب ڕۆنبێژییڤە دهێن نیاسین، ئەو ڕۆلەکێ گرنگ د ناڤ شعرێدا دبینت، دبیت پترین بکارئینانا ڤی هۆنەرێ ڕۆنبێژییێ د شعرا کوردیدا هەبیت، ئەڤ هۆنەر کارێ خەیال و داهێنانا هۆنەرمەندی بەرفرەهتر دکەت، د شعرا عرفانی و تەسەوفیدا مفایەکێ باش ژ هونەرێن ڕەوانبێژییێ وەرگرتییە و د ناڤ ئێکەتییا هەبوونێدا ژی هەر ب هەمان زمان و هندەکێ کویرتر ژی، ب تایبەت ب زمانێ شەتەحی ئەڤ هزر دارشتییە؛ «هەر ژ بەر ڤێ چەندێ عارفان نێزیکترین ڕێک ژ بۆی دیارکرنا وێ خەیالا ژێک جودا ڤەکرییە، ئەو کارێ هێزا خەیالێ یا پێڤە گرێدایی دایە دیارکرن، زمانێ خوازە و لێکچواندنێ بۆ دیارکرنا ئالییێ ڤەشارتی و نهێنییێ هزرا خوە بکارئینایە، ب تایبەت د بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێدا» (کاکایی، ١٣٩٣: ٤٦٨). مایستەر ئێکهارت ل وێ باوەرێیە «کارێن ژ هەمییان زێدەتر د ناڤ ئێکەتییا هەبوونێدا مفا ژێ دهێت دیتن، هەر ئێک ژ زمانێ نمایشی[1] و خواستن[2]یە» (کاکایی، ١٣٩٣: ٤٦٨). هەردیسان ب هەمان ڕەنگ ژ بۆی دەربرینا وێ هێزا خەیالێ، ئبن عەرەبی مفا ژ هونەرێن ڕەوانبێژی دیتییە، ل دەڤ وی «لێکچواندن جۆرەکێ خەیالێیە» (کاکایی، ١٣٩٣: ٤٦٩).

تیۆرا ئێکەتییا هەبوونێ د بنیاتا خوەدا ژ وان هزرێن سەرەکی یێن تەسەوفی دهێن نیاسین، ئەڤ هزرێن پترین ئاخڤتن ژ هەڤهزر و دژەهزرێن وێ ل دۆر وی بابەتی هاتییە کرن «تیۆری یەکێتی بوون بە سەرەکیترین و پڕجەنجاڵترین تیۆرەکانی هزری عیرفانی دادەنرێت و بیروڕا و بۆچوونەکان دەربارەی هەبوون و مرۆڤ و سروشت دەستنیشان دەکات» (مەحموود، ٢٠١٤: ١٣١). پترین بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێ، ئەڤێن ب ڕێکا لێکچواندن و خواستن... هاتین دەربڕین، دابەشی سەر ئەڤان ئاستان دبن:

1. analogy
2. metaphor

ئێک، نیشاندانا خودیکێ و کەسێ بەرێخوەدانێ لێ دکەت

مەرەم ژ ئافراندنا بوونەوەران وەکو د ناڤ فەرموودەیەکا قودسیدا هاتی، خودێ کەرەم دکەت: «ئەز گەنجەکا ڤەشارتی بووم، من ڤیا خوە بدەم نیاسین، لەورا من جیهان ئافراند داکو بهێم نیاسین»، کەواتە ئێک ژ مەرەمێن دەرکەڤتنا ناڤێ خودێ یێ ئافرێنەر ژ بەر وێ یەکێ بوویە، چێکری ئافراندینە، چونکی «ئەگەر ئەم بێژین خودێ ئافرێنەرە، بەلێ چ تشت نەئافراندبن، وی دەمی دبت مە گۆتنەکا نە د جهدا کربت، ژ بەر هندێ خودێ جیهان ئافراند، داکو سالۆخەتێ خوە ئاشکرا بکەت» (چیتیک، ۱۳۸۳: ۵۸). ب ڤی ڕەنگی جیهانا ئافرانیدییان پەیدابوویە و وەکو خودیکەکێ بۆ ڕەنگڤەدانا زاتێ حەق پەیدابوویە. وێنەیێ خودیکی د ناڤ ئەدەبیاتێدا دیرۆکەکا کەڤنار هەیە، هندەک جاران ئەو وێنەیە زێدەتر دەرکەڤتییە، «خودیک ئێک ژ وان وێنەیانە یێن کو ب درێژاهییا دەمی و د قۆناغا خوە یا بەرەڤ کەمالێڤە شێوازێن جودا ب خوەڤە گرتییە، چەندین وێنەیێن نوی ب دەستڤە هاتینە» (زیپۆلی، ۱۳٦٦: ٦۱). هەردیسان خودیک شاعری دگەهینت هندەک وێنە و ئالییێن ڤەشارتی و بۆ وی دبت ئاشکراکەرا نهێنییان؛ «خودیک تشتان ئاشکرا دکەت، ئەو تشتێن کو پێشتر بۆ شاعری نەدیار و ڤەشارتی بوون، ئاشکرابوونا ئەوان تشتان ژی ب تنێ ب ڕێکا ڕوونبوون و دەرکەڤتنا وان د خودیکێدا پەیدا دبت، هوسا خودیک وەکو دەستگەهەکێ ئاشکراکرنا ڕاستییان دهێت نیاسین» (زیپۆلی، ۱۳٦٦: ٦٤).

خودیکا هەبوونێ، مەرەم ژێ «ئەو دەرکەڤتنن یێن دهێنە پالدان بۆ کارێن باتنی یێن وێنەیێن گەردوونی، هندی کارێن باتنی و هەبوونا دیارە یا تشت ب ئاشکرایی تێدا دەردکەڤن، هوسا ب ڤی ڕەنگی گەلەک ژ کاران مەرەمێن هەبوونا ئێکانەنە یاکو وێنەیان ژ خوە دەردئێخت» (القاشانی، ۱۳۷۰: ۸۲). ئەڤ هزر د ناڤ شعرا مەلایێ جزیریدا ژی پەیدابوویە، ب تایبەت د بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێدا، ئەوی خاتێ حەق و حەقیقەتا ڕەها ب ڕێکا خودیکێ نیاسییە. ئەڤ ئاست ب ڕەنگێن جودا هاتییە دیارکرن، وەکو کەسێ بەرێ خوە ددەت خودیکێ و د وێدا دیار دبیت، وێنێ خودیکێ گرێدایی ب کەسێ بەرێخوەدانێ بۆ دکەت، خودیک دەما تشتەکێ نیشان ددەت ئەو دێ ژ ناڤ چت، خودیک دشێت پارادۆکسا ئێک د ناڤ گەلەکیێدا و گەلەکی د ناڤ ئێکێدا نیشان بدەت، خودیک دشێت نیشاندەرا خەیالێ و کۆمکەرا هەڤدژان بیت، خودیک نیشاندەرا مەندەهۆشیا مرۆڤییە، خودیک د ناڤ خودیکێدا و مەندەهۆشی د ناڤ مەندەهۆشییێدا، سەیقەلکرنا خودیکێ....

مەلایێ جزیری د ناڤ دیوانا خوەدا ل چەندین جهان ئەڤ شێوازێ لێکچواندنێ بکارهینایە، خودێ حەق وەکو خودیکەک دبینیت، هەمی بوونەوەرێن دی تێدا ڕەنگڤەدانە، بۆ نموونە:

ب حوسنا (أحسن التقويم) و ظاهر صوورەتێ ذاتی

نەظەر دی (علم الأسماء) و باطن عەینێ مـــرئاتی (جزیری، ٢٠٢٠: ٢٤٩)

جزیری ل وێ باوەرێیە ئەڤا د ناڤ ڤێ جیهانێدا ڕەنگڤەددەت و د ناڤ بوونەوەراندا دەردکەڤت، ئەو د بنەرەتدا ژ ئێکاتییا ڕەها هاتییە وەرگرتن، ئانکو ئێکاتییا ڕەها خودیکەکە و ئەڤێن دی – بوونەوەرێن دی- هەمی د ناڤ وێ خودیکێدا دەردکەڤن. ئەڤ خودیکا جزیری مەبەست ژێیە، هەمان خودیکا عرفانییە یاکو ب مەرەما «هێزێن دەروونی و دەرڤەیی نە بێن ب خودیکا نەفسێ دهێن نیاسین، وێنەیێن جودا ژ بوونەوەران پێشکێش دکەن، بەلێ ئەوا د ناڤ خودیکا هەستاندا دهێت دیتن، هندەک تام، بێهن، جۆرێن ڕەنگان، شێوەیان، ئاوازان و چەوانییا لەشان ژ سار و گەرمیێ و تەری و هشکییێ» (زریاب خویی، ١٣٧٤: ٨٢). ل دەڤ مەلایێ جزیری ئەگەر ئەم بەری خوە بدەینە زانستێ ناڤان، ئەڤێن خودێ بۆ مرۆڤی د دەما سەرهاتییا ئادەمیدا بۆ ڕوونکرین و نیشاندایێن، ئەو ناڤ د ناڤ خودیکا هەبوونا جزیریدا ژی ڕەنگڤەدا، چونکی ئەو وەسا تێدگەهت «تشت د ناڤ خودیکێدا ڕەنگڤەددەن، هەبوونا وان تشتان بۆ شاعری حەتمی و ئاشنایە، ئانکو خودیک ل هەمبەری وان تشتان ڕادەوستت و وەکو هەیی تێدا دەردکەڤن» (زیپۆلی، ١٣٦٦: ٦٤).

دوو، نیشاندانا سیبەرێ و خودانێ سیبەرێ

ژ شێوازێن دی یێن لێکچواندنا د ناڤ بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێدا دهێتە بەحسکرن، ئەو ژی نیشاندانا سیبەرێ و چێبوونا وێ سیبەرێ ژ دەرئەنجامەکێیە. د دیتنا عرفانیدا «سیبەر ئەو سهـ یان شەبەحێ حەقیقەتێیە، وەکو پویست و تیڤل» (سجادی، ١٣٨٣: ٤٥٦). هەردیسان سیبەر ل دەڤ سوهرەوەردی ب واتایا «ڕەمزەکە ژ هەیولایێ ئینایە و سیبەرا حەقە ل سەر ئەردی» (سجادی، ١٣٨٣: ٤٥٦). مەلایێ جزیری ئەڤ بابەت د ناڤ هەلبەستێن خوەدا بەحس کرینە، دەما دبێژت:

ئەو نووره دابوو شەوق و تاڤ   عالەم خویا بوو هـــەم د نـــاڤ

بەرقێن خوە ئاڤـێـتـــن بەلاڤ   ڕەنگ ڕەنگە ئەو نوور بەرقەدا (جزیری، ٢٠٢٠: ٣٩).

ب دیتنا جزیری، ئەو زاتێ پیرۆزە یێ ژ نوورا خوە شەوق و تاڤێ ددەت، جیهان ب وێ شەوقا نوورا وی زاتی ڕوون دبت، چونکی ئەوی تیشکێن خوە یێن داینە ڤێ هەبوونا ل بەر زەوالێ و دێ دەمەکێ ژ ناڤ چت. کەواتە شێخ ئەحمەد هەلگرێ هزرا ئێکەتییا هەبوونێ یا ئیسلامییە، ئەڤا مرۆڤان وەکو بەشەک ژ جیهانا خودایی دبینیت، نەکو دوو بوونەوەرێن ژ هەڤ جودا، بەلێ ئەڤ بوونا تشتێن ماددی یێن ل ڤێ جیهانێ دەردکەڤن، وەکو ماددیەت دێ ژ ناڤچت و نامینیت، بەلێ ئەو ڕووح کو ژ پوفەکا پیرۆزە، دووبارە دێ قەستا دەڤ وی ژێدەری کەت. هوسا نوورا نووران دبیت ژێدەرێ هەر تیشکەکێ، هەر ڕۆناهییەکا دهێت ژ دەڤ وی زاتێ پیرۆز دهێت، تیشکێن وێ

ب جیهانێ دکەڤن، سەنگا نوورێ د ناڤ فەلسەفا ڕۆژهەلاتیدا ب باشی دەردکەڤت، «نوور بنیاتا عرفان و حکمەتا ڕۆژهەلاتییە» (سجادی، ۱۳۸۳: ۷۷۱)، ب دیتنا مە ئەڤێ ڕەهەندەکێ دینی هەیە، چونکی نوور وەکو هێمایەک د ناڤ دیناندا ژ بۆ خودێ هاتییە بکارهینان، بۆ نموونە زەردەشتی، ئیسلام و هتد. نیاسینا خودێ ب نوورا حەق ل دەڤ مەلایێ جزیری، ئەو ژی دگەهت ڤێ باوەریێ مرۆڤ هەمی دەمان بزاڤا گەهشتن ب نوورا حەقیقی دکەت، داکو ژ وێ سەرەکانیێ ڤەخۆت و ئەو ژی پێ ب نوور بکەڤت، لەورا «دەما مرۆڤێ ڕێڤنگ دگەهت ئەوێ نوورێ و د ناڤدا دسۆژت، چ ژ وی نامینیت، ب تنێ خودێ دێ مینت و بەس (بلندی و پیرۆزی) بۆ وی بت، فەنایا د ناڤ تەوحیدێدا وی دەمی دهێت» (سجادی، ۱۳۸۳: ۷۷۳).

سێ، نیشاندانا زنجیرەیا هژماران

هژمارە د ناڤ فەرهەنگێن زمانیدا وەسا هاتییە نیاسین کو «هژماردنا هەر تشتی ب ڕەنگەکێ تەمامی» (دهخدا، جلد دهم، ۱۳۷۷: ١٥٧٦٤). هەردیسان گەلەکی یا کو ژ دەرئەنجامێ ئێکاتیێ هاتییە هەبوونێ، وەسا هاتییە نیاسین «هەبوونا د ناڤ هەمان ئێکاتییێدا کۆمەکا پێکهاتییە ژ هەمی پلە و کەمالا گەلەکییێیە، ئێکەمین گەلەکی ژی یا د ناڤ جیهانێدا پەیدابووی، ئەو ژی پلەیا سالۆخەت و ناڤان بوو» (دهخدا، جلد دوازدهم، ۱۳۷۷: ١٨١٨٦). بوونەوەر د ناڤ داستانا ئافراندنا هەبوونێدا ژ لایێ خودایێ حەقڤە، وەکو زنجیرەیەکێ دهێت نیاسین، ئەو د بنەرەتدا ژ خالەکێ پەیدابووینە، کەواتە «خودێ کائینات ئافراندن، داکو وێ گەنجا ڤەشارتی ئاشکرا بکەت، ئەوی ژ ڤێ چەندێڤە دڤێت جیهانا هەبت، داکو ئەو هێزێن بێ هژمار یێن هاتینە ئافراندن د ناڤ سیفەتێن ویدا ڤەشارتی ماین، ئەو بهێنە دیارکرن و پەیدا ببن» (چیتیک، ۱۳۸۳: ٦٩).

ئەڤە ب چەند شێوان دەردکەڤت، وەکو ئێک بنیاتا هژمارایە و ئەو ب خوە نە هژمارە، هەر هژمارەک ب خوە ئێک ژمارەیە، هەمی سیفەتێن ژماران ب هاریکاری و چوونا ناڤا ژمارە ئێکێ ل گەل وان دیار دبن.... ل دەڤ مەلایێ جزیری ژی ئێک بنیاتا ڕاستەقینە و سرڕا هەمی ژمارایە، کەواتە «جزیری ژمارە یەک بە حەقیقەتی ژمارەکان و ژمارەش بە گشتی بە حەقیقەتی شتەکانی وجوود دەزانێ» (مەحموود، ٢٠١٤: ١٣٥). ئەو دیاردکەت:

ئافتابێ ئەحەدییەت د خوەدا گرتییە کەون
نەکو عەوراک هەیە لێ گرتییە چەهڤێن مە ڕەمەد...
چ زەمان و چ مەکان و چ جهاتن چ حدوود
چ مەقادیر و تەفاصیل و حسابن چ عەدەد (جزیری، ٢٠٢٠: ١٠٢-١٠٣).

ئێکێ ڕەها وەکو ڕۆژەکێ دەرکەڤتییە و گەردوون هەمی ڤەگرتییە، ڤێجا ئەگەر ئەم وێ ئیکاتییێ نەبینن، ئەو نە ژ وێ ڕۆژێ و هەبوونا عەورایە، بەلکو هنگی ژ مەیە و چاڤێن مە عەور کەڤتییێ و تێکچووینە... مە مرۆڤان بۆ ئێکێ ڕەها چەندین دەم، جهـ، ئالی و سنوور دانایینە، ئەز نووزانم ئەڤە چ پیڤەرێن مرۆڤینە مە بکارهینایین؟ ئەز نوزانم ئەڤە چ پیڤەر و تەفسیلە، یان چ حساب و ژمارەنە؟ هەمی فەیلەسۆفێن ئیلاهیاتی وێ یەکێ دیاردکەن کو «هەبووی و هەبوون ژ عەینێ گەلەکییێ نە و ئەون یێن د ناڤ ئێکاتییێدا فانی دبن، ئەو وەکو سیبەرا سادە یا هەبوونا ئێکانە و حەقیقی دەردکەڤن، ئەو هەبوونا د ناڤ تەمامییا خوەدایە، ئەگەر ئەو هەبوون نەبت، چ ژ پلەیێن هەبوونا تەعینات و هەبوونا ماهیەتا جیهانا ئیمکانی هەبوونا خوە یا سەربەخۆ نابت، لەورا ئەڤ هەبوونا گەلەکییێ دبن سیبەرا هەبوونا حەق» (دهخدا، جلد دوازدهم، ١٣٧٧: ١٨١٨٦). جزیری خودێ ب حەق و ئێکێ ڕەها دانایە، ئەو ئێک ژی وەکو ڕۆژەکێ دیارە و ڕەهایە. ئانکو ل دەڤ جزیری «خوا تەنها هەبوویی حەقیقییە و سیفاتی تەواوی هەبووی تێدایە و هەموو شتەکانی تر چاوگی هەبوونیان لەوەوەیە» (مەحموود، ٢٠١٤: ١٣٢). زاتێ حەق ئێکە؛ هەر ناڤ و سالۆخەتەکێ بۆ دهێتە دانان، ب تنێ ئاماژەیەکە ب حالەتەک و تشتەکێ دیارکری، وەکو دی دەربرینە ژ وی زاتێ ئێکانە و حەق، ئانکو «زات حەق ئێکە و هەر ناڤ و سالۆخەتەک ل گەل زاتێ وی یەکسانە... لێبورین و تولڤەکرن کو ژ دوو سالۆخەتێن خودێنە، هەردوو یەکسانن، هوسا چ دوویاتی ناهێت دیتن، ئەڤ هەردوو وێنە د ناڤ ئاستێ مەخلووقاتاندا گەلەک دیار دەردکەڤن، باشترینێ وان ژی د وێنێ بهەشت و جەهنەمێدا دیاردبن» (چیتیک، ١٣٨٣: ٥٣). یان ب گۆتنا ئبن عەرەبی ب خوە «ئەحەدیەت جهێ ئەحەدییە، پەردا عززەتێیە و ناهێتە لادان، ئانکو د ئەحەدیەتێدا کەس ژ بلی وی، وی نابینت» (ابن عربی، ١٣٩٣:٣٠).

چار، نموونێن نوورێ

نوور، ئەڤا ب ژێدەرێ ئێکانە و ڕەهاییێ هەبوونێ دهێت نیاسین، ئەڤێ تێگەهێ کاریگەرییا خوە د ناڤ شعرا عرفانیدا کرییە، «مەبەست لە نوور حەقە و پێی دەگوترێ نووری نوورەکان، چونکە هەموو نوورەکان لەوەوەن، یان نووری چواردەور، چونکە گەمارۆی هەموویانی داوە و دەرکەوتنەکەی پڕکەماڵە» (شوان، ٢٠١٠: ٣٢٥). د ناڤ *قورئانا پیرۆز*دا بۆ جارەکا ب تنێ خودێ حەق ب نوور دایە نیاسین، ئەو ژی «الله نور السماوات والارض» (النور، آية ٣٥). د بارا شرۆڤەکرنا ئەڤێ ئایەتێدا شێخێن سۆفیان دبێژن: «مەرەم ژ نوورێ د ناڤ ئایەتا سەریدا هاتی، نوورا دلێ عارفایە بۆ تەوحیدا خودێ حەق» (سجادی، ١٣٨٣: ٧٧٢). ئەڤ نموونێن گرێدایی ب نوورێ پێکدهێن ژ چەندین خالان، وەکو قەوسا ڕەنگین، شویشەیا ڕەنگین، خەتیرا ئاگری، نوور و هەوا، ڕۆژ و ستێر، بەرێخوەدانا

ڕۆژێ، گەهشتنا تیشکێن ڕۆژێ ب هەمی بوونەوەران... ئەڤ شێواز د ناڤ *دیوانا مەلایێ جزیری*دا ب چەندین شێوازێن جودا هاتییە بکارئینان، بگرە ژ گرێدایی ب ڕۆژ، هەیڤ، شەمع، پەرتەو و هتد، هەمی پێکڤە دبن ڕێکەک بۆ گونجاندنا ل گەل ئەڤی بابەتی، بۆ نموونە:

تە دڤێ بەرق و برووسکان بڕەشینی تو نەظەر دە

تە دڤێ ڕۆژ خویا بت ژ شوباکێ تو خـــــویـــابە (جزیری، ۲۰۲۰: ۲۰۷).

ل ڤێرێ مەلایێ جزیری بابەتێ لێکچواندنێ بکارئینایە، ئەو بابەتێ دبت بەشەک ژ نووری، جزیری ڤیایە پەیامەکێ بنێرت، لەورا ل سەرێ هەردوو مالکان دبێژت: «تە دڤێت»، کەواتە هشیار بە! و تو خوە ئامادە بکە. ئامادە بە و بزانە هەتا تو بزانی تو ژی بەشەکی ژ نووری، دڤێت ئێکەمین جار تو نوورا مەزن (نور الانوار) ببینی، جزیری ل ڤێرێ ب ڕۆژ دایە نیاسین. کەواتە دەرکەڤتنا ڕۆژێ وەکو نوورا مەزن سەرەکانییا هەمی نوورێن ڤێ جیهانێیە. جزیری زاراڤێن وەکو نوور، نوورانی، ڕەوشەن، بیناهی، ضیاء، شەمال و هتد بکارهینانە. ئەوی سەرەڕای بکارهینانا پەیڤا نوور چەندین هەڤواتاییێن وێ ژی بکارهینایە... جزیری ئەو تێگەهـ پتر ژ ۵۲۰ جاران د ناڤ دیوانا خوەدا بکارهینایە (پارسا و رمضان، ۲۰۲۰: ۹۹۷). سۆفی د بارا نووریدا ل ئەوێ باوەرێنە «نوور ل دەڤ سۆفیان ب دەرکەڤتنا زاتێ حەق د نەفسا ویدا دهێت دانین، ئانکو هەبوونا حەقە» (سجادی، ۱۳۸۳: ۷۷۳). د دیتنا جزیریدا چ کەس ژ نوورێ بێ بەهر نابن، هەمی کەس دکەڤن ژێر تیشکێن وێ و ژێ مفادار دبن، نوورا تەجەللییا زاتێ حەق ژی، دەربرینە ژ هەمی ئەنوارێن ناڤ و سالۆخەتان، هەروەکو *قورئانا پیرۆز* دبێژت: «فأینما تولوا فثم وجه الله» (البقرة، آیة ۱۱۵).

پێنج، نموونێن گرێدایی ب ئاڤێڤە

ئاڤ ل دەڤ سۆفیان ب ئێک ژ شێوازێن لێکچواندنێ هاتینە دیارکرن، ئەو جوداهیێ د ناڤ ئاڤێدا ناکەن وەکو جوداهییەکا د چەنداتییێدا، یان د چەوایێدا، بەلکو ل دەڤ وان گەلەکی یان کێمیا ئاڤێ ئێک ڕەگەزە و چ ئاریشە ل گەل نینن. ئەڤ نموونە چەندین ئاستێن جودا ب خوەڤە دگرت، وەکو چێکا ئاڤێ و دەریا، بەفر و ئاڤ، پێل و دەریا، ئاڤ و ئامانێ وێ و هتد، دەریا کو ب ئێک ژ تێگەهێن گرێدایی ب ئاڤێ د ناڤ ئەدەبیاتا عرفانیدا بکارهاتییە، مەرەم ژێ «درکەیە لە دەریای هەستی و هەستی ڕەها و یەکێتی بوون. بەپێی بیروباوەڕی پەیرەوانی یەکێتی بوون، جیهانی بوون و جیهان و ئادەمیزاد هەموو یەک بوونیان هەیە و هەموویان دەریای هەستین بە شەپۆلی جۆراوجۆر و شەپۆلەکان لە هەمان کاتدا هەم دەریان و هەم دەریا نین، بوونەوەرە زۆرەکان (کثرات) شەپۆلی ئەم دەریای بوونەن» (شوان، ۲۰۱۰: ۵۵). مەلا ئەحمەدێ جزیری ژی ئەڤ شێوازە ژ

لێکچواندنێ بکارئینایە، کەواتە هەمان هزرا عرفانییا بەری وی، ئەو ژی پێ باوەربوویە، وەسا دیاردکەت چپکا ئاڤێ یان هەما دەریا ب خوە ژی هەمان ئێک پێکهاتەیە. دەما دبێژت:

بادە م نووشی ژ دەست   چوومە ژ خوە مامە مەست

قەطرە ب بەحرێ گهـا   بەحر ب عەینی خوە مــا (جزیری، ٢٠٢٠: ٢٤)

جزیری دیاردکەت، دەما وی بادەییا حەقیقەتێ ڤەخواری، گەهشتییە مەعریفەیا ئیلاهی، چونکی ڤەخوارنا مەیێ د عرفانێدا ب واتایا وەرگرتنا مەعریفا ئیلاهی دهێت، وی دەمی یێ مایە سەرگەردان و حەیری، ب تایبەت دەما دیتی چپکا ئاڤێ گەهشتییە دەریایێ و دەریا هەر وەکو خوە مایی! بەلێ ما دێ چپکا ئاڤێ چ ل دەریایێ زێدەکەت. جزیری د ڤێرێدا خوە وەکو تایبەمەندییەک ژ وێ دەریایێ دیتییە، نەکو تشتەکێ جودا، چونکی ب دیتنا وی ڕەگەزێ چپکا ئاڤێ و دەریایێ هەردوویان ئێکە، هەروەکو د زانستیدا ژی هەردوو ب ڕەگەزێ H_2O هاتییە نیاسین، وەسا هەردوو هەمان جۆرن، ب تنێ دبت ئەو د چەنداتییێدا ژ هەڤ جودا بن، بەلێ جزیری ئەڤە ل پێشچاڤ نەگرتییە، یا ل دەڤ وی گرنگ ئێک ڕەگەزییە. ئەڤ شێوازێ تەشبیهکرنێ ل دەڤ جزیری وەکو نموونەیەکا گەهشتنا دلۆپەکا ئاڤێ ب دەریایێ دهێت تەشبیهکرن یاکو چ شینوارەکێ د ناڤ خوەدا -دەریا-یێدا ناهێلت (مەحموود، ٢٠١٤: ١٣٣).

شەش، نموونێن گرێدایی ب ئاگری

ئاگر د ناڤ شعرا تەسەوفیدا ب مەرەما «درکەیە لە گڕی عەشقی خوایی» (شوان، ٢٠١٠: ٨). ئەو ئاگر دلێ ڕێڤنگی ڤەدگرت و هەتا سەرتاپایا ئەوی کەسی دگوهۆرت، د گوهۆرینا خوەدا کەسێ عارف پەیدا دبت و دگەهت نیاسینا خودێ. ژ بلی ئاگری، زاراڤێن وەکو ئاتەشخانە، ئاتەشگەدە، ئاتەشگاه و هتد دهێن دیتن، ئەو تێگەهـ دەربرینێ ژ دلێ عارفی دکەن «لە گۆتەی سۆفیەکام بریتییە لە جیهانی عەشق و دلی مشت عەشقی خوایی» (شوان، ٢٠١٠: ٨). ژ شێوازێن دی یێن لێکچواندنا ئێکەتییا هەبوونێ د هزرا ئبن عەرەبیدا، ئەو ژی شێوازێن گرێدایی ب ئاگری نە. پرسا بابەتێ چیایێ تووری و ئاگری د ناڤ هزرا ئبن عەرەبیدا گرنگییا خوە هەیە، ئەو چیایێ تووری ب تنێ وەکو چیایەکێ ئاسایی نابینیت، بەلکو ل دەڤ وی ئەو چیای دەلالەتەکا ڕەمزی و ڕووحییا کویرە، ئەو ئاماژەیە ب سەنتەریبوونا تێگەهشتن و ئاستێ هشیارییێ، بەلکو ژی مەرەم ژێ دەماغێ مرۆڤی بیت وەکو جهێ عەقل و تێگەهشتنێ، ئەوە کو دبیت دیمەنەک ژ دیمەنێن هەبوونا ئیلاهی د مرۆڤیدا، ئەڤە ژی د هزرا ویدا ئێک دگرت (ابن عربي، المجلد ٤، ١٩٩٩: ٥٤٩). ئەڤ شێوازە ژ ئالیێ مەلایێ جزیریڤە ژی د ناڤ دیوانا وی یا هۆزانیدا هاتییە بکارهینان، هەروەکو دبێژت:

طوورم ب دل پەیرەوێ مووسایم ئەز
ئاتەشپەرەسێ نوورێ تەجەللایم ئەز (جزیری، ۲۰۲۰: ۱۱۷).

جزیری دبێژت: ئەز بوویمە چیایێ تووری و دویڤچوویەکێ حەزرەتێ مووسامە، ئەڤ لێکچواندنا من ژی کو من خوە ب مووسایی تەشبیهکری، ژ بەر وێ چەندێ یە یاکو مووسایی کری، چونکی ئەوی نوورا ئیلاهی دیتبوو و ب دویڤ وێ نوورێ کەڤتبوو، ئەز ژی وەسا یێ ب دویڤ نوورا ئیلاهی کەڤتیم. ئەڤ شێوازە د *دیوانا جزیری*دا پترییا جاران د نموونەیا حەزرەتێ مووسادا هاتییە وەرگرتن، ب تایبەت ئەو نموونەیێن د بارا چیایێ توور و وادیێ ئەیمەندا دهێن بکارهینان.

حەفت، نموونێن پتر ئالیێ ماددی هەیە وەکو (خارن و پیێ خوارنێ پێشکێش دکەت).

د ناڤ ئەدەبیاتا عرفانیدا ناڤێ چەندین کەل و پەل و ماددەیان یێن خارن و ڤەخارنێ دهێن دیتن، بکارهینانا ئەڤان تێگەهان ژی مەرەما خوە یا سۆفیانە هەیە، هەروەکو د فەرهەنگێن سۆفیانەدا هاتین دیاکرن، ژ وان تێگەهان «جام»ە، ئەڤە د دیتنا سۆفیاندا «دڵی عارفی ڕێبوارە کەشتی ناسینی خودایە. گۆتییانە: مەبەست لە جام جەستەیە و لە بادە پاککردنەوەی جەستەیە، عارفی کامڵ لە جامی بادەی خوایی دەنۆشێ و مەستی یەکتایی دەبێت» (سعیدی، ۱۳۸٤: ۲۸۰). ئەڤ شێواز ل دەڤ مەلایێ جزیری گەلەک جاران د بابەتێ (مەی و مەیگێری، قەند، نەبات و هتد)دا دهێت دیتن، هەر وەکو دبێژت:

شەربەتا وێ جام و طاسێ یار کو تێ بێت ئنعکاسێ
بێت مە ژی فەیضەک ژ کاسێ ئابێ حەیوان ئەو ب خوەیە (جزیری، ۲۰۲۰: ۲۱۹).

جزیری دڤێت زاتێ خودێ ب سەرەکانییا هەمی شریناهییا جیهانێ بدەت خوەیاکرن، ئەگەر د ئەڤێ جیهانێدا بەهرەک ژ شرینیێ هەیە، ئەو بەهر هەمان ڕەنگڤەدانا شرینییا حەقیقییە، ئەڤا د ئەسلدا هەیە، شرینییێن دی ژ دەرئەنجاما وێ هاتینە. مەعشووق د ناڤ شرینییێدا ڕەنگڤەدایە و تەجەللی بوویە، فەیزەک ژ وێ شرینیێ دایە وی ژی، لەورا ل دەڤ وی بوویە ئاڤا حەیاتێ. بادە و کاسا مەیێ د ناڤ ئەدەبیاتا تەسەوفیدا ب واتایا «لە جۆشی ئەو عشقەوەیە کە لە چەند بریقەیەکی یەک لە دوای یەکەوە هاتووە، لەم ڕووەوەیە هەندێ جار پێی دەگوترێ بادەی عیرفان» (شوان، ۲۰۱۰: ٤٩). بادە ل دەڤ جزیری ژی ب هەمان واتا هاتییە، کو خودێ ب خوە بادە دایە وی، لەورا ئەو ب سەر نیاسینا خودێ هەلبوویە و دنیاست، ئەو ژ وی ئامانێ وەحدەتا ئیلاهی ڤەخوارییە، لەورا گەهشتییە نیاسینا ئێکاتییا هەبوونێ، ئەڤا ب ئێکاتییا ڕەها دهێت نیاسین.

هەشت، لێکچواندن ب سەرەکانییا ئاڤا حەقیقەتێ

ئاڤ د ناڤ ئەدەبیاتا عرفانیدا ب واتایا «ناسین یان مەعریفەت» (شوان، ٢٠١٠: ٧) دهێت. د هزرا سۆفیانەدا کەسێ گەهشتی ئەڤێ مەعریفەتێ، ئەو ژی حەزرەتێ خدره، لەورا تێگەهێن وەکو ئاب حەیوان، چەشمەیێ حەیوان و هتد د ناڤ *دیوانا جزیری*دا دهێن دیتن. د دیتنا سۆفیاندا «سەرچاوەیەکە لە تاریکستان، هەر کەسێ لێی نۆشکرد بە نەمری دەمێنێتەوە، بەلای ڕێبوارانی سۆفیزمەوە درکەیە لە سەرچاوەی عشق و خۆشەویستی و هەر کەسێ لێی نۆشکرد بەرەو نەمان (فناء) ناچێت» (شوان، ٢٠١٠: ٧).

ئێک ژ شێوازێن دی یێن د ناڤ *دیوانا جزیری*دا دهێت پێش، ئەم دشێین وەکو بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێ سەردەریێ ل گەل بکەین، ئەو ژی سەرکانییا حەقیقەتێیە، کو خودێ ب حەقیقەتا ڕەها ددەت نیاسین، ئەو بەشا ژ حەقیقەتێ یا د ناڤ ئەڤێ جیهانێدا هەیە ژی ڕەنگڤەدانا حەقیقەتا ڕەهایە. جزیری دبێژت:

قەصدێ سەرچەشمەیێ حەیوانێ حەقیقەت کە نشانی

ب جەهانێ مەبە مەغروور کو جەهان عەینێ سەرابە (جزیری، ٢٠٢٠: ٢٠٧).

جزیری ل ڤێرێ زاتێ حەقێ بلند ب سەرەکانییا حەقیقەتێ دایە نیاسین، وەکو لێکچواندنەک بۆ خودێ کرییە، مە نەدیتییە هۆزانڤانەکێ دی ئەڤ وەسفە ژ بۆ خودێ کربت، ئەو د پەیاما خوەدا گازی خوە دکەت، بەلێ وەکو کورد دبێژین «دیواروو بۆ تە دبێژم، پشت دیواروو گوهبدە»، جزیری ڤیایە بێژت: خواندەڤان، ئەڤا تو ژ ڕاستیێ دبینی ژی د ناڤ ڤێ دنیایێدا، ئەو نە ڕاستییا ڕەهایە، بەلکو بەشەکە ژێ، لەورا قەستا ڕاستییا ڕەها بکە کو خودێیە.

نەهـ، لێچواندنا ب بوت و سەنەمان

ئێک ژ شێوازێن دی یێن بەرنیاس و بەربەلاڤ د ناڤ شعرا کلاسیکیا کوردیدا کو بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێ تێدا تەجەللی دبیت، ئەو ژی بابەتێ لێکچواندنا ب بوت و سەنەمانە، بوت د ناڤ ئەدەبیاتا تەسەوفیدا ب مەرەما «لەش، ماددە، هەوەس و ئارەزوو بەکاردەهێن. بت و زوننار و تەرسا لە ئاشیانەی ئەهلی حاڵ و کەماڵ هەموو کوفرن... لای شێخ مەحموودی شەبستەری بت شکاندن پەرت و بڵاوکردنی خۆ بەزلزانین و غروورە» (شوان، ٢٠١٠: ٥٢). ئەڤ شێواز مەلایێ جزیری ل چەندین جهان ژ دیوانا خوەدا بکارهینایە، وەکو:

نە تنێ قەند و نــەبــاتی مەظهەرێ ڕووح و حەیاتی

هەم بوت و عوززا و لاتی لەو مە دل بوتخـــانــەیە (جزیری، ٢٠٢٠: ٢١٩).

جزیری ل ڤێرێ چەندین سالۆخ داینە پال خودێ حەق، ژ وان شرین، ڕووح و ژیان پاشان چوویە بابەتێ مە مەبەست ژێ، ئەو ژی بابەتێ ڕەنگڤەدانا خودێ د ناڤ بوت و سەنەماندا، عوززا و لاتیدا، ژ ئەنجاما ئەڤێ تەجەللیبوونێ، مەلایی دلێ خوە کرییە بوتخانەیا دانانا بوت و سەنەمان. ئەڤ شێواز د ناڤ شعرا کلاسیکا کوردیدا هاتییە بکارهینان، بەلێ ب ڕەنگەکێ دیار ل دەڤ جزیری دەردکەڤت. د ناڤ شعرا کلاسیکدا چەندین زاراڤێن وەکو بوتسازی، بوتتەراشی، بوتپەرەستی و هتد بکارهاتینە، ڕەنگە ل گەلەک جهان واتایێن جودا هەبن، بەلێ زێدەتر واتا بۆ وێ یەکێ دچن «هەمەوویان هێمایی جوانی و کەمالی پەرستراو نیشان دەدەن، چونکە بوت لە شەرحی *گوڵشەنی ڕاز* کانگا و سەرچاوەی هەمەوو کەمالاتە کە پایەی قوتبایەتی گەورەیە. هەروەها بە واتایی دەرکەوتەی حەقیش هاتووە» (شوان، ۲۰۱۰: ۵۲). ئەڤا د بارا بوتاندا زێدەتر ل دەڤ مەلایێ جزیری دهێت دیتن، خوە د دوو خالاندا دبینت؛ ئێک، نیشاندانا مەزنییا خودێ، کو ئەو د سەر هەر بوونەوەرەکێ دیدایە. هەردیسان وەسفا دوویێ، ل دەڤ جزیری بوت جهێ تێدا دەرکەڤتن و تەجەللیبوونا خودێیە؛ ئەڤ هزر د ناڤ مالکا سەری یا مەلایدا هاتییە دیارکرن، ئەو ژی ل وێ باوەرێیە کو هزرا ئێکەتییا هەبوونێ ب ڕێکا ئەڤێ خالێ سەلماندییە، لەورا گەلەک جاران زاراڤێن وەکو بوتگەدە، بوتخانە و هتد ژێ مەلایی د ناڤ شعرا خوەدا بکارهینایینە، هوسا ئەو دەروونێ خوە ب خودێناسێ کامل یێ د زانستێن خودێ گەهشتی، ددەت نیاسین، ئانکو جهێ دەرکەڤتنا تەجەللییا خودێ و ئێکەتییا ڕەهایە.

دەهـ. لێکچواندن ب گول و بولبولی

رەنگڤەدانا هەر ئێک ژ گول و بولبولی د ناڤ شعرا عرفانیدا گەلەک جاران دەردکەڤت، ئێک ژ وان تێگەهان بولبولی تەبع، یان تەبع بولبولە، ئەڤ تێگەهـ «مەبەست ئەندێشە و بیری وردی شاعیرانەیە» (عارف، ۲۰۰۹: ۱۳۳). هەردیسان تێگەهێ گول، گول ئاتەشی، گولامێز، گولبن، گولچین، گولڕوخ و هتد ژی هاتینە بکارهینان، مەرەم ژ گولێ «ڕووی جوان، یان دلبەرە، یار، خۆشەویست» (عارف، ۲۰۰۹: ۷۹۱). هەر ژ ئەڤی تێگەهیڤە بولبول ل جوانییا ڕوویێ گولێ عاشق دبیت. مەلایێ جزیری ئەڤ تێگەهـ کرییە ڕێکەک بۆ سەرهەلبوونا ب ئێکاتییا هەبوونێ و گەهشتن ب هەبوونا ڕەها، کەواتە ئێک ژ شێوازێن دی یێن لێکچواندنێ و بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێ تێدا دیار دبیت، ئەو ژی هزرا باغێ گولان و بولبولیە، ئەڤ شێواز د بنەرەتدا مەلایێ جزیری بکارهینایە، ئانکو وەرگرتنا وێ نە ژ ئبن عەرەبی بوویە، ئەڤ پرس د ناڤ *دیوانا جزیری*دا شعرەک بۆ هاتییە تایبەت کرن، دەما دبێژت:

گەر چ بولبول جەوهەرێ ذاتێ گولە
لێ گولێ ڕەونەق ژ عشقا بولبـــولە (جزیری، ۲۰۲۰: ۲۲۳).

ل دەڤ مەلایێ جزیری کا چەوا بولبولی گول دڤێت و د بنیاتا خوەدا ژ گەوهەرا وێ گولێ هاتییە وەرگرتن، بەلێ د هەمان دەمدا گولێ ژی شەوقا خوە د عشقا بولبولیدا دیتییە. کەواتە دوو ئاراستەیێن هەڤبەرینە، ئێکەمین جار هەبوونا ڕەها یا خودێیە، بەلێ خودێ بوونەوەر ژی داینە و هەمی دەمان شەوقا وی زاتی د ناڤدا دەردکەڤت، ئانکو خودێ حوسنا خوە ئێختییە د ناڤ بوونەوەراندا، ئەو د وێ حوسنێدا عاشق کرینە.

ئەڤا د مالکێن بووریدا ئاماژە پێ هاتییەکرن، هەمی ژێ مەبەست وەحدەتە، وەکو پەیڤ د ناڤ شعرا عرفانیدا هاتییە بکارهینان، مەرەم ژێ «یەکتایی، سیفەتی یەکتاییە، لای عارفەکان مەبەست لە وەحدەتی حەقیقی بوونی خودایە، وەحدەتی وجود، واتە ئەوەی کە وجوودی واحیدی حەقیقییە، بوونی شتەکان جیلوەی خودایە بە وێنەی شتەکان» (عارف، ٢٠٠٩: ٩٧٧). سەرەڕایی ڤان هەمی مالکێن هەلبەستی یێن جزیری بۆ بابەتێ لێکچواندنا ئێکەتییا هەبوونێ بکارهینایە، ئەوی دزانی ژی کۆمەکا کەسان ژ فەقیهـ و شەرعزانان هەبووینە، و دێ هەبن ژی بەردەوام ڕەخنێ ل ئەڤێ هزرا تەسەوفی بگرن، لەورا ئەوی بەرسڤ بۆ وان جۆرە کەساندایە و دیاردکەت یا ئەو دبێژت، هەمان ئێکاتییا ڕەهایا خودێیە، دەما دبێژت:

وەحدەتێ موطلەق مەلا نوورە د قەلبان جەلا

زۆر د ڤێ مەسئـــەلێ ئەهلێ دلان شوبهە ما (جزیری، ٢٠٢٠: ٢٤)

مەرەم ژ وەحدەتا موتلەق «یەکتایی سیفەتی واحیدە، بەلای عاریفەکانەوە مەبەست لە یەکێتی حەقیقی بوونی حەقە» (شوان، ٢٠١٠: ٣٣١). ئەڤ مالکا شعری جزیری ئێختییە ل دووماهییا ئێک ژ شێعرێن خوە یاکو ب (مۆغبەچەیێن مەیفرۆش) دەستپێدکەت، ئەوی پشتی د ناڤ چەندین مالکێن ئەڤێ شعرێدا وەسفا خودێ حەق کری و بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێ ئازراندی، ئەڤ مالکا سەری ئینایە و ڤیایە بێژت: ئەڤا من بەحس کری هەمی ئێکاتییا ڕەها (وحدت مطلق)ە.

٤- ئەنجام

مەلایێ جزیری د بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێدا هەڤهزرێ عارفێ ئەندەلۆسی ئبن عەرەبییە. ئەوی ژی ب هەمان ڕەنگ ئێکەتییا هەبوونێ یا ل دویڤ هزرا ئیسلامی بکارهینایە، نەکو ئێکەتییا هەبوونێ یا کەسانێن وەکو سپینۆزا[1] و مایستەر ئێکهارت[2] باوەری پێ هەبوون، ئەو نموونەیێن شعری ژی ڕاستییا گۆتنا مە دیاردکەن.

1-Baruch Spinoza
2 -Eckhart von Hochheim

جزیری ل وێ باوەڕێیە، زاتێ حەق نوورا نوورایە، ئەو ژێدەرێ ڕۆناهی و جوانیێیە، هەر ڕۆناهی و جوانییەکا دی یا هەبیت ژ دەرئەنجامێ نوورا وی زاتی پەیدابوویە، کەواتە بوونەوەر بەشەکن ژ جیهانا ئیلاهی و نابت ژێ بهێنە جوداکرن، بەلێ هەبوونا وان نە هەبوونەکا ڕەهایە، بەلکو خودێ ب تنێ ڕەهایە، تشتێن دی دێ ژ ناڤچن.

هەر چەند مەلایێ جزیری ب ڕەنگەکێ گەلەک بەرفرەهـ و ب دیتنا مە ژ هەمی شاعێرێن دی یێن کلاسیکێن کورد پتر مفا ژ ڤی بابەتی دیتییە و ئەو خوە ب ئێک ژ باوەردارێن مەزهەبێ ئێکەتییا هەبوونێ ددەت زانین، بەلێ جاران ژی بۆ ڕازیکرنا فەقیهـ و شەرعزانان، گۆتییە: ئەڤا ئەم عارف (ئەهلێ دلان) دبێژین، هەمان ئێکەتییا ڕەها (وحدت المطلق)یە، بەلی هوین د ڤێ مەسئەلا مە ناگەهن.

ئەو خالێن ئبن عەرەبی وەکو لێکچواندن و خواستن د ناڤ بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێدا بکارهینایین، مەلایێ جزیری ژی پترین لێکچواندن و خواستن بکارهینااینە و مفا ژێ دیتییە، دبیت هندەک ژ وان بکارنەهینابن و د هەمان دەمدا وی ژی هندەکێن دی بکارهینابن کو ئبن عەرەبی بکارنەهینااینە. بۆ نموونە لێکچواندنا د بابەتێ چیایێ توور و وادیێ ئەیمەندا دەردکەڤت، هەردیسان لێکچواندنا ئبن عەرەبی یا ب ناڤێ نەفس و ئەندامێن لەشی ژی جزیری بکارنەهینااینە.

ژێدەر

ابن عربی، شیخ اکبر محی الدین (١٤٠٠). *عنقاء مغرب في ختم الاولیاء وشمس المغرب*. تهران: مولی، چاپ دوم.

--- (١٣٩٣). *حجاب هستی*. ترجمه و توضیح گل بابا سعیدی، تهران: زوار، چاپ سوم.

--- (١٤٠٣). *نقش خیال*. گردآوری محمود محمود الغراب، ترجمه محمد فرهمند، تهران: خیام، چاپ سوم.

--- (١٣٦٦). *فصوص الحکم*. تعلیقات ابو العلاء عفیفي، تهران: الزهرا.

--- (١٩٩٩). *فتوحات المکیة*. تحقیق احمد شمس الدین، المجلد ٤، بیروت: دارالکتب العلمیة.

بورکهارت، تیتوس (١٣٧٣). *درآمدی بر آئین تصوف*. ترجمه یعقوب آژند، تهران: مولی.

پارسا، سید احمد و وحید نعمت (٢٠٢٠). «تیۆرا نوور (رۆناهی)ـا سوهرەوەردی ل دەڤ مەلایێ جزیری»، کۆنفرانسێ کورد و هەرێما جزیرا فوراتێ، زانکۆیا زاخۆ.

تاهیر، محەمەد ئەحمەد (٢٠٢٢). *نوری بادە*. سلێمانی: بەختیاری، چاپی دووەم.

جزیری (٢٠٢٠). *دیوان*. تویژاندنا تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، دهۆک: ؟، چاپا دوویێ.

چیتیک، ویلیام سی (١٣٨٣). *طریق صوفیانه عشق*. ترجمه مهدی سررشتەداری، تهران: مهراندیش.

دهخدا، علی اکبر (١٣٧٧). *لغت نامه دهخدا*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم.

دۆسکی، محەمەد ئەمین (٢٠١٦). *فەرهەنگا سپیرێز عەرەبی-کوردی*. دهۆک: سپیرێز، چاپا دوویێ.

زریاب خویی، عباس (١٣٧٤). *آئینه جام*. تهران: علمی، چاپ دوم.

زیولی، ریکاردو (١٣٦٦). *آئینه در شعر فرخی، سعدی و حافظ*. تهران: فردوسی.

سجادی، سیدجعفر (١٣٣٨). *فرهنگ لغات واصطلاحات فلسفی*. تهران: ؟.

سجادی، سیدجعفر (١٣٨٣). *فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی*. تهران: طهوری، چاپ هفتم.

سعیدی، گل بابا (١٣٨٤). *فرهنگ اصطلاحات عرفانی ابن عربی*. تهران: شفیعی.

شوان، ئیبراهیم ئەحمەد (٢٠٠١). *سۆفیگەری شیعری ئایینی و سۆفیگەری لە شیعرە کوردییە کانی مەحویدا*. هەولێر: موکریانی.

--- (٢٠٢١). *شیعری سۆفیانە لە ئەدەبی کۆنی کوردیدا*. هەولێر: تەفسیر.

صدری نیا، باقر (١٣٨٨). *فرهنگ مأثورات متون عرفانی*. تهران: سخن، چاپ سوم.

عمید، حسن (١٣٨٤). *فرهنگ عمید*، جلد اول و دوم. تهران: امیر کبیر، چاپ بیست و هفتم.

القاشانی، کمال الدین عبدالرزاق (١٣٧٠). *اصطلاحات الصوفیة*. تحقیق و تعلیق محمد کمال ابراهیم جعفر، قم: بیدار، الطبعة الثانیة.

کاکایی، قاسم (١٣٩٣). *وحدت وجود به روایت ابن عربی و مایستر اکهارت*. تهران: هرمس، چاپ ششم.

مرعي، فرست (٢٠٢١). «ابن عربي وتأثيره على التصوف الكردي». ٢٠/ يناير/ ٢٠٢١، سايت (zahawi.org). https://zahawi.org/?p=3814&lang=ar

معین، محمد (١٣٨٦). *فرهنگ معین*. تهران: نشر زرین، چاپ سوم.

مەحموود، سالار عەزیز (٢٠١٤). *هزری فەلسەفی لە شیعری مەلای جزیریدا*. هەولێر: موکریانی.

مەحوی (١٣٩٢). *دیوان*. لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس و محەممەدی مەلا کەریم، سنە: کوردستان، چاپی هەشتەم.

نالی (١٣٩٢)، *دیوان*. لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس و فاتیح عەبدولکەریم، سنە: کوردستان ، چاپی نۆیەم.

نصر، سیدحسین (١٣٩٤). *گلشن حقیقت*. ترجمه انشاءالله رحمتی، تهران: سوفیا، چاپ سوم.